

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כג, תשל"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לבסוף, באשר למורכב ופשוט כאמת המידה למוקדם ומאוחר, אין דינן של צורות לשון פדינים של מכוונות ומחשבים אלקטרוניים. אין ספק שמונחיו של עורך "המליץ" צדרכובים (ארז), למשל, כגון: "פרש-עול" (parasol) או "אותות מבוא" לקונצרט⁷ מורכבים יותר משמשייה או מטרייה ומפרטיסים לקונצרט של ימינו.

7. ראה "פל פתבי אברהם אורי קובנר", הוצאת מחברות לספרות, תש"ז, עמ' 111.

ראובן מירקין

להשלמת הנמצא במילונים

(המשך)

בית מְרַקְחַת (תק"ע)

"כֵּלֵב דֵּל בֵּא בֵּית מְרַקְחַת / וּמְרַעֲבוֹן נִפְשׁוֹ מֵרְנוּחַ / וַיִּפֶּן כֹּה וְכֹה בְּלִי הַבֵּין מֵהַ מְרַקְחַת / וַיִּקַּח צְרוּר הַמּוֹר וְלֹא יָדַע אֵיךְ יִפְתַּח / וַיֹּאמֶר הָאֵחָ! הַפַּעַם תִּשָּׁבַע נַפְשִׁי הַשׁוֹקֵקָה / וַיִּרַח בּוֹ, וַיִּלֶּק בּוֹ – וַנִּפְשׁוֹ רִיקָה!" ("המאסף" לחודש ניסן תק"ע, עמ' 108).

איני יודע, אם "בית מרקחת" במובאה שלפנינו הוראתו "בית ממכר תרופות" (אבן-שושן). "בית מרקחת" בהוראה זו מובא במילון "הפיס" של בן-יהודה משנת 1901, בערך מְרַקְחַת.

1. אני מודה למר אהרון גליק, שהעיר את תשומת לבי למובאה זו.

בַּעַל חַי [= בעל חיים] (שי"א)

"ושרות המלך לעם בקפוץ המדיני, כיחס הלב בגוף הבעל
חי שיש לו לב" (דון יצחק אברבנאל, מרכבת המשנה,
פירוש לספר דברים, סביוניטה, שי"א, דף גט ע"ב טור ב;
ובדף ס ע"א טור א כתוב: "ואמנם בגוף הבעל כבר כתבו
החכמים שבו ג' אברי ראשיים בהנהגתו").

(תרכ"ו) "החוקר עומד ומשתאה עליה מבלי דעת איך
גוף דומם ומוקפא כזה ישתנה מעצמו לבעל חי מעופף
בלי הריזון ולידה" (חיים זעליג סלאנימסקי, בתוך הסכמתו
לספר "תולדות הטבע" של שי"א אברמוביץ, העוף, זיטאמיר
תרכ"ז; תאריך ההסכמה: א' דחנוכה תרכ"ז).

מתמיה מנהגם של בעלי המילונים בצירוף מצוי זה.
בן-יהודה רושם בערך "בעל" (עמ' 576): בעל חי, בעלי
חיים (שבת קיח:). בגמרא זו הביטוי נמצא בצורת הריבוי:
"צער בעלי חיים". אבן-שושן, במילונו החדש, רושם בערך
"חי" (עמ' 384 במהד' שלושת הפרקים): "בעל חי", ראה
חיים, בעל חיים. ואמנם בערך "חיים", וכן בערך "בעל",
מובאת הגמרא הנ"ל. גור וכנעני מביאים במילוניהם רק את
הצירוף "בעל חיים". הצירוף "בעל חי" מובא במילון
יידיש-אנגלית-עברית של אלפסנדר הרפני, מהד' 1928,
עמ' 128, ותרגומו העברי: "דבר חי, בעל חיים".

בן חיות (תרכ"ב)

"האדון באסמאער יספר על דבר קוף אראנג-אוטאני,
אשר הובא בשנת 1776 מהאי בארנעא אל הולאנד והניחיהו

שם בגן-החיות, אשר לנסיך אראניען (שי אברמוביץ, תולדות הטבע, בעלי חיים היונקים, ליפסיה, תרכ"ב, עמ' 64).
והנוסע פר. קופיער יספר, כי בגן-החיות אשר בקרית פאריז יכלכלום בלחם (שם, עמ' 124).

דְּמֵי קְדִימָה (תרכ"א)

כֹּל הַבָּא עַל הַחַתּוּם יִתֵּן 50 קֶאֶפ' ד' ק, וּבִקְבֻלַּת הַסֵּפֶר
אִנְפֵּה לֹא אֵת הַחֲמִשִּׁים קֶאֶפ'... וְכֹל אִישׁ גֹּלְבֵב יִלְבֵּב וְיִתְעוֹרֵר
לְהִיטוֹת סוֹכֵן עַל סִפְרֵי לְאֶסּוֹף חַתּוּמִּים וְד' ק מֵאֵת כָּל נְדִיבֵי
לֵב- (שי אברמוביץ, קול קורא, בתוך המליץ-שנה ראשונה,
גיליון 40, ד' באב תרכ"א, עמ' 743; בתחית העמוד
נוספה הערה מאת מו"ל המליץ-וזה לשונה: "וכל החפץ
להיות נמנה בין המסייעים לדבר הטוב יוכלו לשלוח
לידינו דמי הקדימה").

[ב] הַשְּׂקָפָה רְאוּנָה (תקנ"ז)

וְעַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵמוּרִים, בְּהַשְּׂקָפָה רְאוּנָה
לִמְרֹאֶה עֵינָיו יִשְׁפּוֹט הָאָדָם, כִּי מִן הָאָרֶץ עַד סוֹף עֵינֹל
הַנְּשִׁימָה יִהְיֶה כִּי־ד אֶלֶף וְשִׁמּוֹנָה מֵאוֹת רַגֵּל בְּרוּמֵ- (פִּינְחָס
אֵלֶיהוּ הוֹרֹבִיץ, סֵפֶר הַבְּרִית, חֵלֶק א מֵאֵמֶר ז תַּחֲלִילַת
פֶּרֶק י"א; דפ' ראשון, ברין, תקנ"ז, דף לב ע"א).
(תקס"ח) הֵנָּה יֵשׁ עֲנִיִּים רַבִּים שְׁנֵרָאִים בְּהַשְּׂקָפָה
רְאוּנָה כְּאֵלֶּה הֵם טוֹבִים, וְאַחֲרֵים שְׁנֵדְמוּ כְּאֵלֶּה הֵם רְעִים-
(הִירֵץ הוֹמְבִירָג, אֵמֵרֵי שֶׁפֶר, ווִין, תִּקְס"ח, עֵמ' 6).
(תרכ"ד) גַּם מִצְאֵתִי בְּהַשְּׂקָפָה רְאוּנָה אֶחָד הָרְאוּי
לְהַקְרוֹת לְדָרֶךְ מִשָּׁל שֵׁם הַמַּסְתִּיר לַחִיָּה Hamster-

(בתוך ידיעות מארץ שודיה מאת הרב משטוקהולם יהודה לייב לעוויוזאהן, המגיד, שנה שביעית, גיליון 38 מיום יא בתשרי תרפ"ד, עמ' 299).

(תרכ"ו) - שתי השאלות האלו רחוקות זו מזו, לפי שהשקפה הראשונה אבל באמת הנה קרובות מאד - (שי אברמוביץ, עין משפט, מאמר ראשון: אם קבלה היא נקבל, בתוך "המליץ" שנה חמישית, גיליון 34, כ"ג באלול תרכ"ו, עמ' 523).

(תרכ"ח) - התקן יתנו נראה רק בהשקפה ראשונה, כי נמצא ג"כ ונתנו ידידים ומירות, שבה נותנים לשמו, ומשם ברור שהנכון יתנו (סדר עבודת ישראל, רעדעלהיים, תרכ"ח, עמ' 79 בתוך פירושו של בער למלים "לאל ברוך נעימות יתנו").

ספרות (תרכ"א), ספרה (תרנ"ב)

(ראה "לשונו לעם" קונטרס ר"ח, תשל"ל, עמ' 220-222)

העדות שהבאתי שם תאריכה י"ב באלול תרכ"א, ובעל העדות הוא הסופר א"ב גוטלובר. מאחר שחידושה של המלה ספרות מיוחס לו, יש ענין להביא עדות קודמת מאיגרת הסכמה של שי אברמוביץ, הוא מגדלי מוכר - ספרים, שרשום בה תאריכה: ברדיטשוב יום ב' ח' מגחם אב תרכ"א. האיגרת נדפסה בין ההסכמות לספר "תורת אל-מות" מאת אפרים מענקין ואגארסקע, חלק שני, ווארשא, 1863, עמ' 5. וזה לשונו של אברמוביץ: "אבל אנכי לה' אנכי אודה שהחייני והגיעני לזמן הנכסף הזה לראות בתקנת

בדק ספרות² (Litteratur) העברית, האבלה והבזויה
ושממה... פי כארץ תוציא צמחה פן הספרות² העברית³
תצמיח עתה חכמה ודעת נגד כל הגוים.

ועוד כתבתי שם שהתרועעותן של שתי המלים "ספרה-
ו"ספרות" באה לביטוי בשני מילונים, שיצאו בשנת 1880.
התרועעות זו נמשכה לפחות עד שנת תרנ"ב - ואז כבר
הייתה המלה "ספרות" מקובלת - שכן בעיתון "המליץ"
מיום כ' בסיון תרנ"ב, עמ' 7, בתוך סקירה על הכרך
הראשון של הקובץ "פרדס", אנו קוראים: "אמנם מאספים
ספרותיים לא חזון יקר המה בספרתנו... על הסופרים
הגדולים והטובים... הגודעים לשם בספרות הרוסית-
העברית... ועלינו להחזיק טובה לעורך ה"פרדס", על
אשר הקריבם תחת כנפי ספרתנו... ובייחוד הצטיין
המשורר החדש ה' ח.ג. ביאליק. הגני אומר חדש, יען כי
המשורר הזה הוא פנים חדשות בספרתנו... יישר כתך,
משורר נעים, חזק ועשה חיל והוסף לנטוע נטעי נעמנים
כאלה על תלמי ספרתנו!... סוף דברי ה"פרדס" הוא
חזון יקר בספרתנו."

צורת הנפרד היא "ספרות", אך בפניני הדבוק באה
הצורה "ספרתנו" (חמש פעמים!). אין ספק שכאן השפיע
לשון הפסוק "הלא בספרתך" (תה' גו ט).

2. הניקוד במקור.

3. תן דעתך להבדל שבידוע: תקנת בדק ספרות העברית...
פן הספרות העברית. גרעינו של הלואי ("כפרות") כשהוא
סומך אין בו ה"א הידיעה, וזה מדרכי לשון ההשכלה.

תְּעוּדַת בְּרִיָּעַת [=תעודת בגרות] (תרנ"ה)
 (ראה "לשוננו לעם" קונטרס ר"ד-רט"ו, תשל"א, עמ' 135)
 "ההצלחה שחקה לי בהלמודים החדשים ובמשך שתי
 שנים ומחצה רכשתי לי את כל הידיעות והלמודים אשר
 ילמדו בבתי ספר הגימנאזיום ועמדתי על המבחן ביחד
 עם התלמידים ממדרגה⁴ השמינית ויצאתי ברב כבוד מן
 המבחן ותעודת בר דעת (attestat zrelosti) בידי
 (תולדות ר' יהודה ליב ד"ר דאוידזאהן [פתובות בידי
 עצמו], בתוך "דור רבניו וסופריו" מאת בן-ציון אייזענשטאדט,
 ווארשא, תרנ"ה, עמ' 23).

רואה חשבון (תיקן טעות)
 (ראה "לשוננו לעם" קונטרס ר"ד-רט"ו, תשל"א, עמ' 135)
 בטעות נדפס שם (תק"ו לערך), וצ"ל: (תק"ן לערך).

4. מדרגה = כיתה.

עוד על שְׁעוֹן

מספרות שאלות ותשובות

ב'לשוננו לעם', אלול תשל"ל, עמ' כא, מוסר ר' סיון
 פרטים על חיי המלה "שעון". מן הראוי לציין את הטרחה
 שטרחו חכמינו למצוא שם הולם את המכשיר המודד את
 הזמן. להלן כמה דוגמאות לכך מספרות השו"ת¹.

1. מסומנים כאן מקורות השו"ת שאינם מובאים במילונים שלפנינו.

בשורת ר' יעקב הלוי מולין, סימן ר, מדובר על טלטול השעות בשבת. ר' יעקב ווייל, בשורת סימן קל: כלי העשוי למשקלות להשמיע קול לפי סדר השעות. ובשורת לר' ישראל ברוגא, סימן קטז: התינוק הלומד חייב לחזור על השעה לקנות, והשעה לקט יושר א', עמ' 48. המלה זייגער נמצאת בספר דרכי משה לר' משה איסרליש, אורח חיים, הלכות שבת, סימן רנב, סי' קטן ז': על כלי המשקלות שקוראים זייגער העשוי להשמיע קול בשבת. וראה גם בשורת נחלת שבעה לר' שמואל ב"ר דוד הלוי סימן ר': ... כי אין כלי המשקל שקוראין זייגער באותו כפר. מאידך משתמש החיד"א בספרו "מעגל טוב השלם" במלה רילוג' לשעון². רבים מחכמי המאה הי"ט השתמשו בביטוי 'מורה שעות' למושג שעון. וראה בשורת שואל ומשיב לר' שאול יוסף נתנוהן (מהדורא ג') ח"א סימן רצט. באחד שנתן מורה שעות לביהמ"ד ותלאו על הקיר, ועל זה רבו עליו אנשים והשליכו את המורה שעות החוצה.

ציינתי מקורות הנ"ל כדי להצביע על הגלגלים השונים שעברו על כלי המשקל עד שנקבע לו השם שעון. ש' אידלברג

2. על הביטוי למושג "שעון" בספרות חכמי ספרד ראה בספר פחד יצחק, ערך "מורה שעות".

מי חידש את המלה שְׁעוֹן?

“לשוננו לעם” תש”ל, קונטרס ר”י

דברי ש' אידלברג כאן זה מוסיפים חומר חשוב לתולדות המלה שְׁעוֹן. ראה גם הערת א' בן-יהודה בסיפור המלה יר חוֹן בקונטרס זה. לפי הערה זו אין להטיל ספק, שי"מ פינס הוא ממציא המלה. לפי זה יש אפוא לתקן במילון בן-יהודה ערך שְׁעוֹן (שם יוחסה המלה למחבר המילון) וכן בכל מקום שייחסו בו בטעות חידוש זה לבן-יהודה, כגון בחוברתי 'לשון בתחייתה' עמ' ט"ו (שם נאמר על 'שְׁעוֹן': חידושו של בן יהודה, ויש אומרים של י"מ פינס) ובחוברתי 'שמונים שנה', עמ' כ"ו.

לענין שְׁעוֹן ראויים לעיין דברי יוסף קלוזנר ב'הצפירה' מג' מנחם אב תרנ"ג:

זה שנים אחדות החלו סופרינו להשתמש במלה המחדשת "שְׁעוֹן" תמורת שתי המלים המצויות אמנם, אבל בלתי הַמְדִיקוֹת בהוראתן השלובה: "מורה שעות". המלים האחרונות נקבעו כעת הוראת מלמד לשעורים ולשעות, ולכן לא יוכל מר יעבץ, בתור דעתן מִצָּן בחכמת הלשון העברית להשתמש בהן לצורך אותה ההוראה, שבה קבלון וצמצמון סופרינו לפנים. – אך גם המלה המחדשת לא תמצא חן בעיניו, אף כי כל חסרונה הוא – אי המצאה בספרותנו העתיקה (חסרון אשר לא הוכיח לנו מר יעבץ), ולכן יתרגם את המלה האשכנזית Uhr במלה העברית המצויה בספרותנו העתיקה (וְהוּ הַעֲקָרָה!) "שְׁעָה" (מירושלים II, 39) ולא ישים לב, כי בלשון האשכנזים יש גם המלה Stunde ובלשוננו אין מלה כזאת.

יש להעיר, שבערבית משמשת המלה שאטה הן לשעה והן לשעון, ואפשר שיעבץ ידע זאת או שמע על כך מפי קרובו ד' ילין.

המלה שען גולדה ככל הנראה 15-20 שנה לאחר ה'שעון'. ברשימות אומנים בעיתוני הארץ ובלוחות ארץ ישראל של לונץ אנו מוצאים עד אחרי תר"ס 'מתקני שעונים'. צריך לזכור גם שהמלה שעון והמלה שען (בש"ן קמוצה) הגייתם דומה בהברה האשכנזית.

ב'הצבי' מ"ב באדר תרמ"ה מצאנו במאמר של י"מ פינס ערבוב תחומים בין המושגים שעון ושען (אין להניח שהמלה שען כבר הייתה אז):

הנני לקרוא את האומנים הראשונים (בירושלם) לשמותם: הראשון לצורפי זהב הרב ר' זלמן צורף... הראשון לשעונים ר' פייביל זייגרמיסטער...

ראובן סיוון